

не пліткував, не пнувся до посад, не зривав поганого настрою на інших, не задрив. Знав ціну собі як вченому і цінував талант в інших, не “розмінювався” на “актуальну” проблематику заідеологізованої радянської історіографії, вивчаючи дві проблеми: історичну спадщину російських дослідників общини кінця XIX – початку XX ст. та проблемне викладання історії у вузі. Високий, стрункий, худорлявий, стриманий у руках і поведінці, небагатослівний, строгий, емоційно-холодний, сповнений самоповаги, витончено-розумний він чомусь уподібнювався мені у юності англійському аристократу. Цей образ не розтанув з плином років мого життя. Таким він залишається у моїй свідомості і нині – образом істинного професора, духовного аристократа.

Резюме

В сообщении говорится о педагогической деятельности профессора кафедры всемирной истории Каменец-Подольского педагогического института П.Ф.Лаптина (1912-1986).

Ключевые слова: П.Ф.Лаптин, история средних веков, проблемная лекция, семинарские занятия.

Одержано 24 квітня 2013 року

УДК 929-057.17БАБИШИН

Л.В.Баженов

Професор С.Д.Бабишин – віждомий освітній і краєзнавчий діяч України та Хмельниччини (до 95-річчя вченого-педагога)

У статті розглядаються та аналізуються етапи життя, діяльність на тлі освіти, науки та відродження шкільного краєзнавства на Хмельниччині у 1950-ті – 1960-ті роки професора С.Д.Бабишина.

Ключові слова: С.Д.Бабишин, Хмельниччина, шкільне краєзнавство, топоніміка, історія освіти Древньої Русі, історія педагогіки.

Степан Дмитрович Бабишин (1918–1991), якому в 2013 році освітянська і наукова громадськість відзначає 95-річчя від дня народження, належить до тих діячів, які у повоєнний період кінця 40-х – початку 70-х рр. XX ст. відроджували і розбудовували в Україні й, зокрема на Хмельниччині, освіту та краєзнавчий рух, впроваджували краєзнавство у школи, сформувалися як дослідники рідного краю й на базі цього відбулися як провідні вчені-педагоги. На жаль, до сьогодні постать С.Д.Бабишина, його життя і творчість не знайшли

достатнього висвітлення та аналізу в історіографії. Лише послуговуємося невеликими розвідками енциклопедичного характеру, які опублікували про нього В.Мацько¹, В.П.Воловик та І.В.Мазило², В.О.Савчук і О.В.Сушко³, автор цієї статті⁴ тощо. Основні віхи його біографії також містяться в електронній вільній енциклопедії “Вікіпедія”. Тому ставимо за мету на базі використання архівних та інших джерел подати більшу ґрунтовну інформацію про громадську, педагогічну, дослідницьку діяльність та творчу спадщину цього подвижника освіти, науки та краєзнавства.

Народився С.Д.Бабишин 15 грудня 1918 року, в с.Нове Поріччя, тепер Городоцького району Хмельницької області, в селянській сім’ї. На його босоного дитинство та юність випали роки розкуркулення і колективізації селян (батьки вступили до угвореного колгоспу у 1929 р.), голодомору 1932–1933 років, політичних репресій. У 1933 році закінчив місцеву школу і вступив до Тульчинського педагогічного училища, що на Вінниччині, яке закінчив 1939 року⁵. Як згадував Степан Дмитрович, цей заклад розташовувався на вулиці м. Тульчина поряд з будинком відомого українського композитора Миколи Леонтовича, де мешкала його родина, а він, молодий студент, товаришував з його дочками⁶. Водночас навчаючись у педучилищі, вже з 1936 року він працював учителем, згодом директором Шуро-Кошевської неповної середньої школи Тульчинського району⁷.

У 1939 році С.Бабишин вступив на заочне відділення Київського учительського інституту. Проте осінню цього ж року його мобілізували в армію і він взяв участь у бойових діях радянсько-фінської війни, а по її закінченні залишився служити в Архангельському військовому окрузі замісником політрука, відповідальним секретарем бюро комсомолу 758 стрілецького полку 88 стрілецької дивізії. З перших днів Великої Вітчизняної воював на Карельському фронті. В одному з боїв із загарбниками 23 вересня 1941 року був важко поранений, втратив ліве око і до 29 листопада цього ж року лікувався у шпиталі м.Архангельська, отримав групу інвалідності. Проте за власним бажанням залишився в армії. З кінця 1941 і до середини 1942 рр. служив у Вологді, потім на один рік його полк перевели до Череповця, а в 1943–1945 рр. повернувся зі своєю частиною знову до Вологди. У всі ці роки він був комсоргом полку, а в 1944–1945 рр. – помічником начальника політвідділу 29 запасної стрілецької дивізії, демобілізувався з армії 1 вересня 1945 року в званні старшого лейтенанта, нагороджений Орденом Вітчизняної війни II ступеня та медалями. Варто відзначити, що Степан Дмитрович під час служби у Вологді склав іспити за навчання на III–IV курсах історичного факультету місцевого педагогічного інституту, але завершити навчання отриманням диплому не встиг⁸.

Ставши ветераном війни, Степан Дмитрович на кілька тижнів повернувся до рідного Нового Поріччя на Городоччині, а вже з 1 жовтня 1945 року почав працювати секретарем Кам’янець-Подільського міського комсомолу. Активно організовував молодь на післявоєнну відбудову міста, його підприємств, шкіл. Його організаторські здібності були помічені. Тому з 21 жовтня 1946

по 16 січня 1949 років він уже працював секретарем Кам'янець-Подільського (Хмельницького) обкому комсомолу і перейшов на роботу в апарат Хмельницького обкому партії, де спочатку очолив сектор науки і освіти, а з 1951 р. – став заввідділом пропаганди і агітації. Одночасно С.Бабишин у 1948 р. завершив вищу історичну освіту в Львівському педінституті і продовжив навчання в заочній аспірантурі історичного факультету Київського державного університету імені Т. Шевченка у 1948–1951 рр.⁹.

З 1 серпня 1952 р. С.Д.Бабишина було призначено завідувачем Хмельницьким обласним відділом освіти і на цій посаді працював до кінця 1960-х років. Тут повністю розкрився його талант організатора освіти на Хмельниччині, науковця, громадського діяча. З 1957 та 1959 рр. обирався депутатом обласної ради депутатів трудящих. За ці роки він домігся значного збільшення мережі початкових і середніх шкіл за рахунок побудови нових приміщень і навчальних корпусів, зростання і підвищення якісного складу педагогічних кадрів. Його безпосередньою заслугою було повернення в школи області історичного та географічного краєзнавства, туризму, пошукових експедицій, регіональних досліджень учителів та учнів, відкриття шкільних краєзнавчих музеїв, ініціювання спорудження пам'ятників, встановлення меморіальних плит на історичних місцях, залучення педагогів та учнів до пам'яткоохоронної діяльності, до збирання матеріалів та написання історичних довідок і нарисів до створюваного тому "Історії міст і сіл УРСР. Хмельницька область"¹⁰.

С.Д.Бабишин для потреб освіти краю за своїм авторством видав і впровадив в освіту "Програму для збирання матеріалів з топонімки", тоді популярні посібники "Путівник по визначних місцях Хмельницької області: на допомогу юним мандрівникам" (1957, 1958), "Топоніміка в школі (на прикладі Хмельницької області)" (К., 1962), "Топоніміка в позакласній географії" (К., 1968) тощо¹¹ і цим самим власним прикладом захопив загал учительства займатися краєзнавством. Послідовниками С.Д.Бабишина у той час на Хмельниччині виступили вчитель історії Жванецької СШ Кам'янець-Подільського району Б.М.Кушнір, який відкрив у школі один з кращих краєзнавчих музеїв в освіті, який функціонує досі, організував учнів на регіональні дослідження (археологічні розвідки, збір експонатів до музею, фольклорно-етнографічне вивчення краю) та впродовж другої половини 1950-х – початку 60-х років очолив пізнавальні мандрівки учнів по історичних місцях України та Росії і залишив їх опис у виданих ним книгах "По рідному краю" (1958), "Світанок стрічаємо в дорозі" (1965), які за своїм змістом не втратили своєї актуальності і сьогодні. Таку ж діяльність проводили вчитель історії шкіл Острополя, згодом Старокостянтинова М.М.Євтушок, учитель історії Коськівської СШ Шепетівського району К.І.Терещук, які залишили значну спадщину опублікованих краєзнавчих праць, учитель історії Яромірської СШ Городоцького району І.Підкуймуха, який прославив свою округу шкільним краєзнавчим музеєм¹², та інші.

Накопичені досвід та матеріали з впровадження на Хмельниччині в шкільну освіту краєзнавства стали базою для С.Д.Бабишина для виконання канди-

датської дисертації з педагогіки на тему “Краєзнавство як засіб зв’язку шкіл з життям і підготовки учнів до праці: за матеріалами позакласної роботи з учнями старших класів”, яку успішно захистив у 1963 р. у московському науково-дослідному Інституті теорії та історії педагогіки¹³. Це того часу в Україні була мало не перша дисертаційна робота з проблем шкільного краєзнавства.

Найбільш важливий заключний період життя і творчості Степана Дмитровича, пов’язаний з державним педагогічним інститутом в м. Івано-Франківську (нині Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), де він з кінця 1960-х років працював доцентом, завідувачем у 1977–1988 рр. і до 1991 р. професором кафедри педагогіки, викладав “історію педагогіки” та інші педагогічні дисципліни.

Своїм новим напрямом наукових інтересів обрав з спеціальності “історія педагогіки” дослідження розвитку освіти в добу Київської Русі IX–XIII ст. і на цій стежі здобув визнання як відмий вчений. Крім численних статей з цієї проблеми, які він публікував у наукових часописах та збірниках, варто виокремити його монографії “Школа та освіта Древньої Русі. IX – перша половина XII ст.” (К., 1973), “Археологічні джерела про поширення грамотності в Древній Русі” (1977)¹⁴, “Історія школи і педагогічної думки УРСР” (К., 1989), хрестоматію “Антологія педагогічної думки Древньої Русі і Російської держави. XIV–XVII ст.” (1985)¹⁵. Ці дослідження завершилися підготовкою і захистом у 1985 р. дисертації “Основні тенденції розвитку школи і освіти Древньої Русі (X – перша половина XIII ст.)” і здобуттям наукового ступеня доктора педагогічних наук¹⁶.

Останні прижиттєвим виданням С.Д.Бабишина стала монографія “Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: X – початок XX ст.” (1991)¹⁷. Важка хвороба не дала змоги Степану Дмитровичу до кінця реалізувати свої творчі плани. 14 жовтня 1991 року він пішов з життя, і похований на отчій землі – в рідному Новому Поріччі.

За роки державної незалежності України наукові здобутки С.Д.Бабишина не забуті, а його задуми та ідеї продовжують втілюватися в педагогічну та історичну науку, освіту і краєзнавство. У 1992-му та в наступні роки продовжувала видаватися для вишів України укладена ним “Програма з історії педагогіки для всіх спеціальностей”¹⁸, 1999 року у Москві вийшла у світ його книга “Історія школи і педагогічних поглядів в світлі фольклорних, етнографічних і археологічних матеріалів”¹⁹, 2010 року журнал “Педагогіка” вмстив статтю Степана Дмитровича “З історії зародження школи вищого типу в Древній Русі”²⁰, досі у навчальному процесі ВНЗ України активно використовується його хрестоматія “Антологія педагогічної думки Древньої Русі” та інші посібники²¹.

Не забутий внесок С.Д.Бабишина у відродження і розвиток на Хмельничині повоєнного краєзнавства, з яким він ніколи не поривав. Нам близькі й сьогодні судження Степана Дмитровича, висловлені в його кандидатській дисертації, у статті “З досвіду краєзнавчої роботи в школі”²² та краєзнавчих книгах, про необхідність масового залучення старшокласників до краєзнавчих

дослідів, здобуття ними засобами краєзнавства поглиблених знань про свій рідний край, про вагомую роль краєзнавства в патріотичному вихованні молоді, про доцільність масового її залучення до туризму.

Отже, вшановуючи 95-річчя від дня народження Степана Дмитровича Бабишина, ми віддаємо належне його подвижництву на ниві відродження в освіті Хмельниччини шкільного краєзнавства повоєнного періоду, визнаємо його особистий внесок в історико-краєзнавчі, в тому числі топонімічні дослідження цього регіону, розробку методики виховання учнівської молоді засобами краєзнавства, а також науковий вклад в історіографію вивчення освіти і педагогічної думки в Україні у Х–ХХ століттях.

Примітки

1. Мацько, В. Літературне Поділля / В. П. Мацько. – Хмельницький, 1991. – С. 7-8.
2. Воловик, В. П. Бабишин Степан Дмитрович / В. П. Воловик, І. В. Мазило / Енциклопедія сучасної України. – Т. 2. – К., 2003. – С. 27.
3. Савчук, В. Бабишин Степан Дмитрович / В. О. Савчук, О. В. Сушко // Краєзнавці України. – К.; Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 12.
4. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 101, 107.
5. Особова справа Бабишина Степана Дмитровича // Державний архів Хмельницької області, ф.П-487, оп.23, спр.40, арк. 5.
6. “Щедрівка” Леонтовича лунає по всьому світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravda.if.ua / news – 17084.
7. Особова справа Бабишина Степана Дмитровича, арк. 6.
8. Там само, арк. 8.
9. Там само, арк. 3-6.
10. Баженов, Л. В. Зазначена праця / Л. В. Баженов. – С. 117.
11. Вчені Хмельниччини: бібліогр. покажчик. – Хмельницький, 1988. – С. 21-22; Бабишин Степан Дмитрович // Вікіпедія: Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Бабишин_Степан_Дмитрович.
12. Баженов, Л. В. Зазначена праця / Л. В. Баженов. – С. 117; Його ж. Борис Кушнір – ветеран і подвижник краєзнавчого руху та історичного краєзнавства на Хмельниччині / Л. В. Баженов // Талановитий педагог, відомий методист та провідний краєзнавець 6 матеріали круглого столу до 90-річчя від дня народження Б.М.Кушніра. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 24.
13. Бабишин, С. Д. Краеведение как средство связи школ с жизнью и подготовки учащихся к труду: на материалах внеклассной работы с учащимися старших классов. Автореф. дис. к. пед. н. / науч. рук. к. пед. н. И. С. Морьенко. – М.: НИИ теории и истории педагогики, 1963. – 16 с.
14. Бабишин, С. Д. Археологические источники о распространении грамотности в Древней Руси / С. Д. Бабишин. – М., 1977.
15. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства. XIV–XVII вв. / сост.: С. Д. Бабишин, Н. Б. Митюрова. – М.: Педагогика, 1985. – 357 с.
16. Бабишин, С. Д. Основные тенденции развития школы и просвещения Древней

Руси (X – первая половина XIII в.). Автореф. дис. д. пед. н. / история педагогики. – К., 1985. – 47 с.

17. Бабишин, С. Д. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: X – початок XX ст. / С. Д. Бабишин. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.

18. Програми педагогічних інститутів: історія педагогіки України (для всіх спеціальностей) / уклад. С. Д. Бабишин. – К.: Мін. освіти України, 1992. – 41 с.

19. Бабишин, С. Д. История школы и педагогических воззрений в свете фольклорных, этнографических и археологических материалов / С. Д. Бабишин. – М., 1999. – 102 с.

20. Бабишин, С. Д. Из истории зарождения школы высшего типа в Древней Руси / С. Д. Бабишин // Педагогика. – М., 2010. – № 8. – С. 94-100.

21. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства. XIV–XVII вв. / сост.: С. Д. Бабишин, Н. Б. Митюрова. – М.: Педагогика, 1985. – 357 с.

22. Бабишин, С. Д. Из опыта краеведческой работы в школе (на материалах Хмельницкой области) / С. Д. Бабишин // История СССР. – М., 1964. – № 2. – С. 237-238.

Резюме

В статье рассматриваются и анализируются этапы жизни, деятельность на фоне образования, науки и возрождение школьного краеведения в Хмельницкой области в 1950-е - 1960-е годы профессора С.Д.Бабишина.

Ключевые слова: С.Д.Бабишин, Хмельницкая область, школьное краеведение, топонимика, история образования Древней Руси, история педагогики.

Одержано 6 травня 2013 року

УДК 929-057.4СУРОВИЙ

О.М.Завальнюк, А.П.Гавришук

Півстоліття на ниві вищої освіти України (до 75-річчя А.Ф.Сурового)

Доцент кафедри історії України, кандидат історичних наук, кавалер ордену “Знак Пошани”, відзначений освітянськими нагородами України та Узбекистану, випускник вузу 1960 року, працює в ньому з 1963 р.

Анатолія Феодосійовича Сурового добре знають у Кам’янець-Подільському національному університеті. Адже із 75 років, прожитих ним на даний час, 55 – пов’язані з нашим навчальним закладом (5 років навчання і 50 науково-педагогічної діяльності). Природа щедро і сповна подарувала йому чимало